MIKOŁAJ KANTOROWSKI

Obniżenie wieku odpowiedzialności karnej nieletnich a problem wyznaczenia granicy wieku w ujęciu polskiego prawa karnego oraz Konwencji o prawach dziecka

Lowering the Age of Criminal Responsibility of Juveniles and the Problem of Determining the Age Limit under Polish Criminal Law and the Convention on the Rights of the Child

Abstract

The populist amendment to the Penal Code, enacted on July 7, 2022, introduced the possibility of subjecting a juvenile who has attained the age of 14 and committed aggravated homicide to criminal liability under the general principles of the Penal Code. The disruption of the existing legal order, which previously permitted only discretionary criminal liability for 15-year-olds for selected intentional crimes committed with the use of violence or posing a threat to public safety, has posed new interpretative challenges for both criminal law scholars and the judiciary. Lowering the age threshold for criminal liability of juvenile offenders has led to axiological inconsistencies within the domestic legal system. Under the current legal status, a 14-year-old may be held criminally liable as an adult for a prohibited act and face severe consequences, while simultaneously being deemed too immature—in the eyes of the law—to make decisions regarding entering into contracts or consenting to sexual intercourse. Such provisions raise numerous legal concerns regarding the feasibility of establishing culpability in such young individuals and the principle of humanitarianism with regard to penalties that may be imposed on a juvenile offender.

SŁOWA KLUCZOWE: nieletni, wiek zgody, odpowiedzialność karna, zasada określoności prawa, Konwencja o prawach dziecka

KEYWORDS: juvenile, age of consent, criminal liability, principle of legal certainty, Convention on the Rights of the Child

MIKOŁAJ KANTOROWSKI – magister prawa, Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: mikolaj.kantorowski@gmail.com, ORCID – 0009-0008-5739-5329.

HTTPS://DOI.ORG/10.36128/S8ZR0H70

Ustalenie konkretnej granicy wieku odpowiedzialności karnej sprawcy czynu zabronionego opiera się na pewnych ogólnych założeniach, które pozwalają domniemywać, że sprawca jest zdolny zrozumieć znaczenie swojego czynu i, mając tę świadomość, podejmuje swobodny akt woli w celu naruszenia danej normy sankcjonowanej[1]. Zarówno system prawa polskiego, jak i przepisy prawa międzynarodowego szczególny nacisk kładą na dokładne określenie podstaw odpowiedzialności karnej nieletnich sprawców czynów zabronionych. Prawne gwarancje w tym zakresie wykraczają daleko poza granice prawa krajowego, wyrażone m.in. w Konstytucji czy też przepisach karnych, gdyż wynikają bezpośrednio z Konwencji o prawach dziecka. Jednak nie wszystkie podmioty (Państwa-Strony) w pełni wywiązują się z tak postawionego zadania.

Temat odpowiedzialności karnej nieletnich sprawców czynów zabronionych doczekał się na przestrzeni lat licznych opracowań naukowych, skupionych zarówno wokół aspektów podmiotowych, jak i przedmiotowych. Wiele spośród nich poddawało dogłębnej analizie problem wieku jako pozytywnej przesłanki zawinienia albo możliwości pociągnięcia nieletniego sprawcy czynu zabronionego do odpowiedzialności karnej w zależności od formy zjawiskowej popełnienia czynu[2]. Celem niniejszego artykułu jest jednak próba odpowiedzi na dwa nieoczywiste pytania, które wynikają bezpośrednio z samej istoty omawianego zagadnienia. Należy bowiem rozważyć, czy możliwe jest wskazanie konkretnej granicy określającej wiek, w jakim sprawca czynu zabronionego jest bądź też nie jest zdolny pojąć znaczenia swojego czynu oraz czy istnieje obiektywna przesłanka wskazująca, kiedy dokładnie młody człowiek jest zdolny odróżnić czyn moralny od czynu niemoralnego. Obydwa te zagadnienia, choć oscylują wokół zagadnienia winy, w rzeczywistości skupiają się na tym, jak prawo karne odnosi się do rzeczywistych i domniemanych zdolności poznawczych nieletnich sprawców czynów zabronionych oraz w jaki

1 Andrzej Jezusek, „»Domniemanie winy« w prawie karnym materialnym a procesowe domniemanie niewinności" *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 2 (2016): 183.

2 Zob. m.in. Łukasz Pohl, „Ujęcie i wykładnia podstawy odpowiedzialności karnej nieletniego w polskim prawie karnym z perspektywy Konwencji o prawach dziecka" *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne*, nr 61 (2025): 318–319; Alicja Grześkowiak, „Odpowiedzialność karna nieletniego na podstawie kodeksu karnego" *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, nr 1 (2024): 168–169; Marek Kulik, „O odpowiedzialności nieletnich w warunkach określonych w art. 10 § 2 k.k. za różne postaci współdziałania przestępnego. Część pierwsza" *Studia Iuridica Lublinensia*, nr 2 (2018): 77–94.

sposób urzeczywistnia się w tym zakresie zasada określoności prawa karnego. Wagę tych rozważań zwiększają badania potwierdzające copokoleniowe obniżenie tychże zdolności (tzw. odwrócony efekt Flynna), przy jednoczesnej tendencji do zaostrzania tej odpowiedzialności w sposób, który nie daje obywatelowi pewności prawa, które powinien respektować[3].

Choć wyznaczenie granicy odpowiedzialności karnej jest zagadnieniem nieodzownie związanym z podmiotem czynu zabronionego, to przyczynkiem do napisania niniejszego artykułu była dyskusja akademicka dotycząca wieku zgody i jego znaczenia na gruncie polskiej ustawy karnej, a zatem zagadnienia istotowo odrębnego, przynależącego do zakresu strony przedmiotowej[4]. W jej trakcie padło pytanie od jednego ze słuchaczy: „dlaczego wiek zgody wynosi akurat 15 lat?". Pytanie to, choć pozornie trywialne, odnosi się do niezwykle istotnej kwestii, jaką jest swoista umowność założeń prawnych w zakresie wytyczania granicy wieku. Udzielona wówczas odpowiedź, że musi istnieć jakaś umowna granica wieku, która odgórnie pozwoli określić moment, w którym osoba fizyczna jest zdolna przyjąć odpowiedzialność za własne czyny, wydała się nie do końca satysfakcjonująca dla audytorium. Niemniej powyższe twierdzenie było i pozostaje nadal prawdziwe. Co więcej, sięga ono zdecydowanie dalej niż sama swoboda dysponowania własnym ciałem. Choć sam wiek zgody pozostaje zagadnieniem jedynie luźno związanym z granicami odpowiedzialności karnej nieletnich, to łącząca te dwa zagadnienia kwestia granicy wieku pozostaje centralnym punktem rozważań nad tym, kiedy człowiek może w pełni świadomie decydować o swoim losie. Ta umowna granica jest bowiem fundamentem uznania, iż w ujęciu prawnym jesteśmy w stanie wskazać pewną określoną granicę wieku, która pozwala przyjąć domniemanie, że sprawca może ponosić winę na gruncie przepisów prawa karnego.

Zgodnie z brzmieniem art. 40 ust. 3 lit. a Konwencji o prawach dziecka: „Państwa-Strony będą sprzyjały tworzeniu praw, procedur, organów oraz

3 James R. Flynn, „The Mean IQ of Americans: Massive Gains 1932 to 1978" *Psychological Bulletin*, nr 1 (1984): 32; Bernt Bratsberg, Ole Rogeberg, „Flynn Effect and Its Reversal Are Both Environmentally Caused" *Proceedings of the National Academy of Sciences*, nr 26 (2018): 6675–6676.

4 Diana Szwejser, „Granica ingerencji w strefę intymną osób poniżej 15. roku życia. Zgoda nieletniego poniżej 15. roku życia na obcowanie płciowe a sankcja z art. 200 § 1 kodeksu karnego" *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*, nr 85 (2018): 83; Agnieszka Kilińska-Pękacz, „Prawo karne wobec dobrowolnej aktywności seksualnej małoletnich" *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania UKW*, nr 12 (2015): 83.

instytucji odnoszących się specjalnie do dzieci podejrzanych, oskarżonych bądź uznawanych winnymi pogwałcenia prawa karnego, a w szczególności ustanowieniu minimalnej granicy wieku, poniżej której dzieci będą posiadały domniemanie niezdolności do naruszenia prawa karnego"[5]. Szczególne znaczenie na gruncie niniejszego artykułu ma właśnie przesłanka ustanowienia minimalnej granicy wieku, którego osiągnięcie warunkuje możliwość pociągnięcia nieletniego sprawcy czynu zabronionego do odpowiedzialności karnej. Jasne wskazanie zasad odpowiedzialności karnej nieodzownie związane jest z konstytucyjną zasadą określoności prawa karnego, wyrażoną w art. 42 ust. 1 zdanie pierwsze Konstytucji RP, który stanowi, że: „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia"[6]. Przepis ten, ze względu na jego istotne znaczenie systemowe, został powtórzony przez ustawodawcę na samym początku kodeksu karnego. Zgodnie z art. 1 § 1: „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia"[7]. Przepis art. 40 ust. 3 lit. a Konwencji znajduje zatem odzwierciedlenie w przepisach prawa krajowego.

Założenia Konwencji w tym zakresie w sposób najpełniejszy realizuje art. 10 § 1 k.k., który wskazuje, iż: „na zasadach określonych w tym kodeksie odpowiada ten, kto popełnia czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat." Przepis ten w sposób jasny i niebudzący wątpliwości wskazuje na granicę wieku odpowiedzialności karnej za czyn zabroniony popełniony przez dziecko. Na marginesie należy bowiem wspomnieć, że zarówno w ujęciu prawa krajowego (art. 10 § 1 k.c.), jak i uregulowań konwencyjnych (art. 1 Konwencji), za osobę dorosłą uznaje się taką osobę, która ukończyła 18. rok życia[8]. W ujęciu systemowym należy przyjąć zatem za zasadne twierdzenie, że granica wieku odpowiedzialności karnej nie czyni sprawcy osobą dorosłą, lecz – *de facto* i *de iure* – umożliwia pociągnięcie dziecka do odpowiedzialności karnej

5 Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526 ze zm.).

6 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.).

7 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 383 ze zm.).

8 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1071 ze zm.).

za popełnione przestępstwo[9]. Należy jednak mieć na uwadze, że art. 10 § 1 k.k. tworzy pewną generalną zasadę, od której ustawodawca przewidział pewne wyjątki wskazane kolejno w art. 10 § 2 i 2a k.k.[10].

O ile zgodność art. 10 § 1 k.k. z założeniami Konwencji o prawach dziecka nie budzi wątpliwości, to problemy pojawiają się, gdy realizacji znamion pewnych czynów zabronionych określonych w ustawie karnej dokonuje sprawca, który nie ukończył 17. roku życia, a jednocześnie osiągnął wiek 15, a w niektórych przypadkach 14 lat. Choć w ujęciu polskiego prawa karnego osoby takie określane są jako nieletni, to należy pamiętać, że w ujęciu systemowym są one dziećmi, co implikuje konieczność ich szczególnego traktowania w postępowaniu karnym. Zgodnie bowiem z art. 10 § 2 k.k.: „Nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 134 [zamach na życie Prezydenta RP], art. 148 § 1, 2 lub 3 [zabójstwo], art. 156 § 1 lub 3 [spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu], art. 163 § 1 lub 3 [spowodowanie niebezpiecznych zdarzeń], art. 166 [piractwo], art. 173 § 1 lub 3 [sprowadzenie katastrofy], art. 197 § 1, 1a, 3, 4 lub 5 [zgwałcenie], art. 223 § 2 [czynna napaść], art. 252 § 1 lub 2 [wzięcie zakładnika] oraz w art. 280 [rozbój], może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne". Katalog ten, choć obejmuje przestępstwa o wysokiej społecznej szkodliwości czynu charakteryzujące się umyślnością, użyciem przemocy bądź sprowadzeniem powszechnego niebezpieczeństwa, jest jednocześnie systemowo niespójny – nie istnieje bowiem racjonalne uzasadnienie doboru tych konkretnych czynów zabronionych, a odrzucenia innych, o podobnym ciężarze gatunkowym[11]. Katalog ten jawi się zatem jako zbiór przepisów, które przyszły ustawodawcy na myśl, a nie jako przemyślany i kompletny zbiór przepisów, których naruszenie – nawet przez osobę nieletnią – powinno wiązać się ze szczególną reakcją państwa ze względu na konkretne przesłanki merytoryczne.

9 Konstantinos Tsirigotis, Ewa Lewik-Tsirigotis, Bożena Baster, „Nieletni (jako) sprawca czynu zabronionego" *Pedagogika Rodziny*, nr 2 (2012): 82.

10 Andrzej Zoll, „Komentarz do art. 10", [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, *Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. Andrzej Zoll, wyd. 4 (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 168.

11 Jacek Dąbrowski, Anna Walczak-Żochowska, „Komentarz do art. 10", [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. Ryszard Andrzej Stefański (Warszawa: C.H. Beck, 2023), 174.

Choć zasadność ujęcia w ramach przepisu art. 10 § 2 takiego zestawienia czynów zabronionych od lat budzi kontrowersje ze względu na dobór przestępstw, za popełnienie których osoba nieletnia może odpowiadać na zasadach kodeksu karnego, to sam fakt dopuszczenia karalności osób nieletnich, które ukończyły 15. rok życia, nie jest konceptem nowym – funkcjonuje on bowiem nieprzerwanie od 1997 r., kiedy to wszedł w życie obecnie obowiązujący kodeks karny[12]. Warto przy tym zaznaczyć, że kodeks karny z 1969 r. przewidywał odpowiedzialność karną nieletnich, którzy ukończyli 16., a nie 15. rok życia[13]. Kwestia ta jest o tyle istotna, że w szerszej perspektywie wskazuje na ogólną tendencję ustawodawcy do obniżania granicy wieku odpowiedzialności karnej nieletnich sprawców szczególnie społecznie szkodliwych przestępstw.

Zdecydowanie większe kontrowersje wzbudzają jednak zmiany wprowadzone w nowelizacji kodeksu karnego z dnia 7 lipca 2022 r., która przez środowisko prawnicze niemal jednogłośnie uznana została za nowelizację populistyczną i regresywną w ujęciu systemowym[14]. Na potrzeby niniejszego artykułu należy skupić się na wprowadzeniu jednego przepisu, redefiniującego minimalną granicę wieku odpowiedzialności karnej nieletnich sprawców przestępstw. Wiek 15 lat, który przez dziesięciolecia wydawał się pewną stałą i niezmienną granicą, uległ obniżeniu, co stworzyło możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej osób, które ukończyły 14. rok życia. Przepis art. 10 § 2a k.k. wskazuje, że: „Nieletni, który po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem 15 lat, dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 148 § 2 lub 3, może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają oraz zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego." Ta regulacja wpasowuje się jednocześnie w nurt obniżania wieku odpowiedzialności karnej nieletnich, który dało się zauważyć już wraz z wejściem w życie kodeksu

12 Emilia Jurgielewicz-Delegacz, „Ewolucja odpowiedzialności nieletnich na przestrzeni lat" *Studia Prawnoustrojowe*, nr 44 (2019): 182.

13 Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94); Jurgielewicz-Delegacz, „Ewolucja odpowiedzialności", 176–177.

14 Agnieszka Barczak-Oplustil, Mikołaj Małecki, Szymon Tarapata, Mikołaj Iwański, *Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)* (Kraków: Krakowski Instytut Prawa Karnego Fundacja, 2022), 4–6.

karnego z 1997 r. Warto także zaznaczyć, że badania statystyczne prowadzone na przestrzeni lat nie wykazywały konieczności obniżenia granicy wieku, wskazując na brak racjonalnego uzasadnienia dla takiego rozwiązania, wynikający z incydentalnego charakteru przestępczości nieletnich poniżej 15. roku życia[15].

Nie mniej kontrowersyjne wydają się przepisy regulujące kwestię odpowiedzialności karnej nieletnich w zakresie samej dolegliwości zastosowanej sankcji kryminalnej[16]. Zgodnie z przepisem art. 10 § 3 k.k.: „W wypadku określonym w § 2 orzeczona kara nie może przekroczyć dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane sprawcy przestępstwo, które nie jest zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności. W wypadkach określonych w § 2 i 2a sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary." Obligatoryjna dyrektywa wymiaru kary nieletnim sprawcom przestępstw, która ogranicza wysokość kary orzeczonej wobec nieletniego sprawcy do dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia sankcją kryminalną, nie obejmuje zakresem swojego normowania przestępstw określonych w art. 10 § 2a k.k., ponieważ w zakresie normy sankcjonującej przewidują one możliwość orzeczenia wobec sprawcy kary dożywotniego pozbawienia wolności. Zgodnie z zasadą wyrażoną w art. 54 § 2 k.k.: „Wobec sprawcy, który w czasie popełnienia przestępstwa nie ukończył 18 lat, nie orzeka się kary dożywotniego pozbawienia wolności." Brak możliwości orzeczenia wobec nieletniego – a nawet niepełnoletniego – sprawcy kary dożywotniego pozbawienia wolności implikuje konieczność uznania, iż najwyższą karą, jaką kodeks karny przewiduje dla sprawców takich przestępstw, jest kara 30 lat pozbawienia wolności. Zgodnie z art. 10 § 3 zdanie 2 sąd może fakultatywnie zastosować wobec sprawców instytucję nadzwyczajnego złagodzenia kary, jednakże należy mieć na względzie, iż w przypadku nieskorzystania przez sąd z takiej możliwości 14-letni sprawca może, zgodnie z polską ustawą karną, zostać skazany na karę 30 lat pozbawienia wolności. Choć polskie orzecznictwo nie zna takiego przypadku,

15 Beata Czarnecka-Dzialuk, Katarzyna Drapała, Anna Więcek-Durańska, „Odpowiedzialność nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem rodzinnym i przed sądem karnym" *Archiwum Kryminologii*, 34 (2012): 275–365; Anna Więcek-Durańska, „Odpowiedzialność nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem rodzinnym i przed sądem karnym – wybrane zagadnienia" *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne*, nr 16 (2013): 175–198.

16 Dąbrowski, Walczak-Żochowska, „Komentarz do art. 10", 179.

sama możliwość orzeczenia wobec nieletniego tak surowej kary jawi się jako aksjologicznie sprzeczna nie tylko z Konwencją o prawach dziecka, ale także z całym systemem prawa polskiego, który w sposób szczególny chroni dzieci – nawet gdy takie dziecko narusza normy o charakterze prawnokarnym[17]. Należy zatem przychylić się do poglądu, że sama możliwość orzeczenia wobec dziecka tak wysokiej sankcji kryminalnej godzi w wyrażoną w art. 3 k.k. zasadę humanitaryzmu kary[18]. Ponadto tak surowy wymiar kary pozostaje w rażącej sprzeczności z art. 37 lit. b rzeczonej Konwencji, zgodnie z którym: „Państwa-Strony zapewniają, aby: żadne dziecko nie zostało pozbawione wolności w sposób bezprawny lub arbitralny. Aresztowanie, zatrzymanie lub uwięzienie dziecka powinno być zgodne z prawem i może być zastosowane jedynie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas".

Pomimo iż stosowanie powyższych przepisów ma charakter incydentalny i dotyczy jedynie dwóch przestępstw opisanych w polskiej ustawie karnej (tj. obydwu form zabójstwa kwalifikowanego), to już samo uznanie, że osoba, która ukończyła 14. rok życia, może ponosić odpowiedzialność karną, niesie ze sobą głębokie implikacje na gruncie funkcjonowania całego systemu prawa polskiego[19]. W ujęciu systemowym funkcjonowanie rzeczonego przepisu w obrocie prawnym prowadzi do sytuacji kuriozalnej, ponieważ zgodnie z literalną wykładnią art. 10 kodeksu karnego osobę, która ukończyła 14. rok życia, można uznać za na tyle dojrzałą, aby możliwe było wymierzenie jej kary 30 lat pozbawienia wolności, równocześnie systemowo odmawiając jej prawa do podejmowania decyzji w sferze życia cywilnego, m.in. poprzez ograniczenie jej możliwości swobodnego zawierania umów przekraczających zakres drobnych umów życia codziennego oraz decydowania o konsensualnym odbyciu stosunku płciowego z inną osobą[20]. Warto również zwrócić uwagę na argumenty przemawiające za utrzymaniem w mocy rzeczonych ograniczeń

17 Ze względu na to, że rzeczone regulacje są swoistym *novum* w systemie polskiego prawa karnego, nie wykształciła się jeszcze linia orzecznicza, która pozwalałaby dokonać zestawienia poglądów judykatury na prezentowany problem.

18 Agnieszka Maria Kania, „Zasada humanitaryzmu w kontekście unormowań prawnokarnych" *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, 26 (2010): 65.

19 Grzegorz Gworys, „Celowość wprowadzenia odpowiedzialności karnej 14-latków" *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, nr 1 (2025): 53–54.

20 Teresa Mróz, „Wybrane problemy ochrony prawnej małoletnich konsumentów" *Gdańskie Studia Prawnicze*, 36 (2016): 298; Szwejser, „Granica ingerencji", 83; Kilińska-Pękacz, „Prawo karne wobec dobrowolnej aktywności", 83; Gworys, „Celowość wprowadzenia", 52.

na gruncie cywilnoprawnym. Podstawową przesłanką, która pojawia się w piśmiennictwie jest właśnie brak dojrzałości psychicznej u dziecka, co może przekładać się na wady jego oświadczenia woli[21]. Wobec powyższych twierdzeń takie podejście ustawodawcy budzi szereg wątpliwości w zakresie spójności aksjologicznej całego systemu prawa krajowego.

Pojawia się zatem pytanie, czy w obliczu ukazania wzruszalności granicy wieku jako przesłanki przypisania sprawcy winy możliwe jest uznanie, że obecna sytuacja daje gwarancje jej stałości? Każde przesunięcie pewnych utartych i określonych w prawie wartości wpływa bowiem na spójność całego systemu połączonych ze sobą norm. Brak jednolitego i konsekwentnego uregulowania kwestii wieku może, wbrew założeniom ustawodawcy, doprowadzić do sytuacji braku pewności prawa, która może prowadzić do naruszenia jednej z podstawowych zasad prawa karnego, jaką jest konstytucyjna zasada określoności prawa wyrażona łacińską paremią *nullum crimen sine lege certa*[22]. Zasada ta, wywodząca się wprost z funkcji gwarancyjnej, wskazuje bowiem na konieczność maksymalnie precyzyjnego określenia zarówno samego czynu zabronionego, jak i warunków odpowiedzialności karnej za jego popełnienie. Łatwo bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której za kilka lat pojawią się postulaty obniżające granicę wieku odpowiedzialności karnej do lat 13, ponieważ jest to założenie bliższe obecnemu dyskursowi publicznemu, aniżeli przed wprowadzeniem nowelizacji z dnia 7 lipca 2022 r. Tym bardziej że regulacje przewidujące odpowiedzialność karną osób, które ukończyły 13. rok życia, znane są niektórym systemom prawa, funkcjonując m.in. we Francji oraz Grecji[23]. Warto także nadmienić, iż zgodnie z wytycznymi Funduszu Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF) granica odpowiedzialności karnej nie powinna być niższa niż ukończone 12 lat[24].

---

21 Mróz, „Wybrane problemy", 298.

22 Grzegorz Koksanowicz, „Zasada określoności przepisów w procesie stanowienia prawa" *Studia Iuridica Lublinensia*, 22 (2014): 474–475.

23 Dobrochna Wójcik, Konrad Buczkowski, Jacek Czabański, Michał Jankowski, „Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych krajach" *Prawo w Działaniu*, nr 3 (2008): 204–207.

24 UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia, *Systematic Responses to Children under the Minimum Age of Criminal Responsibility who have been (Allegedly) Involved in Offending Behaviour in Europe and Central Asia. Guidance Note* (Geneva: UNICEF ECARO, 2022), 7–8; Anna Nowicka-Skóra, „Prawa dziecka niedostosowanego społecznie" *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 9 (2019): 7.

Oparcie odpowiedzialności karnej nieletnich niemal wyłącznie na przesłankach subiektywnych, takich jak: stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste, wydaje się przeczyć tej zasadzie, gdyż o tym, czy sprawca jest zdolny ponosić odpowiedzialność karną za popełnienie czynu zabronionego, nie decyduje sam fakt popełnienia przez niego czynu, ale próba ustalenia, czy sprawca w ogóle był zdolny rozpoznać naganność swojego czynu. Całkowite odrzucenie ocennego kryterium dojrzałości psychofizycznej nieletniego sprawcy czynu zabronionego stałoby jednak w jawnej sprzeczności z podstawową zasadą indywidualizacji odpowiedzialności karnej. Standardy prawa międzynarodowego wyrażone w postanowieniach Konwencji o prawach dziecka nakładają na Państwa-Strony obowiązek każdorazowego badania zdolności do zawinienia u tak młodych osób. Ustalenie zdolności do zrozumienia znaczenia czynu musi mieć zindywidualizowany charakter, uwzględniający rzeczywisty, a nie tylko metrykalny wiek rozwojowy sprawcy[25].

Należy zatem pochylić się nad kwestią fakultatywnego zastosowania tego przepisu wobec nieletnich sprawców przestępstw[26]. Warto podkreślić, iż nieletni nie „odpowiada" na zasadach określonych w kodeksie karnym za czyn zabroniony realizujący znamiona określonych przestępstw, lecz „może odpowiadać"[27]. Ta możliwość w istocie przekłada się na znaczącą różnicę pomiędzy wyznaczeniem granicy odpowiedzialności karnej nieletnich a wskazaniem możliwości pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności karnej za przestępstwo. Takie sformułowanie przepisu wydaje się zatem nie w pełni realizować postanowienia art. 40 ust. 3 lit. a Konwencji o prawach dziecka. W ujęciu polskiego prawa karnego nie mamy bowiem jasnego wskazania, kiedy rozpoczyna się odpowiedzialność karna dziecka, gdyż rozmywa się ona pomiędzy art. 10 § 1 a art. 10 § 2 i 2a k.k. Szczególnie istotne znaczenie ma zatem swoista warunkowość pociągnięcia nieletniego sprawcy czynu zabronionego do odpowiedzialności karnej, oparta na spełnieniu określonych przesłanek o subiektywnym charakterze. Należy zatem rozważyć,

25 Marek Kulik, [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2024), 229.

26 Gworys, „Celowość wprowadzenia", 47.

27 Konrad Burdziak, „Art. 10 § 2 k.k. i art. 94 u.p.n. z perspektywy art. 40 ust. 3 Konwencji o prawach dziecka, czyli kilka słów na temat odpowiedzialności karnej nieletnich" *Probacja*, nr 2 (2019): 42.

czy jedynie konkretne określenie wieku bezwzględnej odpowiedzialności karnej stanowi uczynienie zadość zasadzie określoności prawa karnego.

Doktryna w tym względzie stroni od jasnej odpowiedzi, wskazując na konieczność dostosowania przepisów prawa krajowego do realiów stosunków społecznych określanych przez pryzmat polityki kryminalnej. Należy uznać zasadność twierdzenia, że ustawowa granica wieku odpowiedzialności karnej posiada charakter formalny, wynikający bezpośrednio z ustawowego określenia wieku, jaki musi osiągnąć sprawca, aby odpowiadać na zasadach kodeksu karnego. Nie budzi bowiem wątpliwości, że rozwój dziecka przebiega w sposób zróżnicowany i nie jest zależny wyłącznie od wieku. Wiek w tym przypadku pozostaje jedynie liczbą, która nie stanowi faktycznego odzwierciedlenia rozwoju psychicznego sprawcy, ani też jego zdolności poznawczych, a jedynie pozwala nam domniemywać, iż sprawca jest zdolny w pełni pojmować konsekwencje swoich czynów[28]. Proces rozwoju psychicznego każdego dziecka przebiega w sposób zindywidualizowany i nie jest możliwe stworzenie uniwersalnej miary tego rozwoju w postaci wieku. Rozwój ten zależy bowiem od wielu czynników, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych[29]. Problem ten nie mija wraz z ukończeniem 17. roku życia. Prawo nadal posługuje się swoistym domniemaniem tego, że dojrzałość sprawcy czynu zabronionego pozwala na przypisanie mu winy, opierając się w głównej mierze na przesłankach statystycznych dotyczących rozwoju psychicznego, społecznego oraz moralnego[30]. Należy również wskazać, że odpowiedzialność karna nieletnich poniżej 17. roku życia ogranicza się jedynie do czynów o wysokim stopniu społecznej szkodliwości, co przekłada się w znacznej mierze na rozpoznawalność bezprawności czynu. Osoby, które ukończyły 15. lub 14. rok życia są bowiem zdolne dokonać moralnego wartościowania pewnych zachowań doniosłych z punktu widzenia prawa karnego. Należałoby zatem uznać, że osoby takie są w stanie rozpoznać bezprawność czynów o znacznym ciężarze gatunkowym, np. wymierzonych w takie dobra prawne jak życie i zdrowie.

28 Jezusek, „»Domniemanie winy«", 183.

29 Miłosz Gołyszyn, „Wybrane czynniki warunkujące kompetencje szkolne z perspektywy współczesnych neuronauk i nauk pedagogicznych" *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 2 (2019): 140–141.

30 Michał Prusek, „W kwestii ujednolicenia granicy wieku odpowiedzialności karnej i górnej granicy wieku obrony obligatoryjnej" *Studia Prawnoustrojowe*, nr 61 (2023): 332–333.

Ponadto funkcjonowanie dzieci w określonych kręgach kulturowych skutkuje, nawet mimowolnym, przyswajaniem pewnych wzorców kulturowych, które wartościują pewne zachowania jako właściwe, a inne jako niewłaściwe. Podobnie ustawodawca, określając wymiar kary grożącej za poszczególne czyny zabronione, dokonuje swoistego wartościowania poprzez podział czynów – w zależności od wysokości sankcji kryminalnej – na zbrodnie i występki[31]. Kierując się tym kryterium, jako podziałem merytorycznym, można by stworzyć zamknięty katalog zachowań, które w ujęciu systemowym mogłyby wiązać się z obligatoryjną odpowiedzialnością karną nieletnich poniżej 17. roku życia. Możliwe bowiem byłoby przeredagowanie art. 10 § 2 w sposób, który obligatoryjnie wiązałby odpowiedzialność karną osoby, która ukończyła 15. rok życia, z charakterem danego przestępstwa, np. poprzez wskazanie, iż nieletni, który ukończył 15. rok życia, odpowiadałby za umyślne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu oraz wszystkie zbrodnie. Koncepcja ta wymagałaby jednak szerszego uzasadnienia na gruncie nauk pomocniczych prawa, takich jak psychologia i pedagogika lub nawet odniesienia do koncepcji neuroprawa (*neurolaw*)[32].

Powyższe argumenty prowadzą do konkluzji, iż samo rozgraniczenie zdolności poznawczych sprawcy na podstawie przesłanki dojrzałości, wyrażanej liczbowo, stanowi pewnego rodzaju fikcję wynikającą ze społecznej umowy. Nie stanowi ona bowiem faktycznego odzwierciedlenia rzeczywistych zdolności poznawczych nieletniego sprawcy czynu zabronionego, lecz wyznacza pewną uogólnioną wartość, której celem jest uporządkowanie stosunków międzyludzkich w zakresie egzekwowania przepisów prawa karnego. Tym samym wykluczenie przestępności takiego czynu, popełnionego przez nieletniego sprawcę, opiera się na wyłączeniu winy na skutek niezrealizowania pozytywnej przesłanki zawinienia, nie zaś na skutek braku samego czynu lub wyłączenia jego bezprawności. Zdolności poznawcze poszczególnych sprawców powinny być wobec takiego założenia traktowane jako element uzupełniający cały obraz przestępstwa, a nie przesłanka kluczowa dla zastosowania przepisów prawa karnego. W obecnym stanie prawnym

31 Łukasz Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2025), 178.

32 Agata Ziobroń, „Odpowiedzialność karna nieletnich w kontekście neuroprawa (neurolaw) – zagadnienia wybrane" *Acta Iuridica Resoviensis*, nr 2 (2021): 244–247; Jan Kil, Jakub Szydło, „Neuroprawo a przypisanie winy sprawcy czynu zabronionego" *Roczniki Administracji i Prawa* 20, nr 1 (2022): 172–174.

możliwa jest bowiem sytuacja, w której dwie osoby w tym samym wieku, za taki sam czyn mogą ponieść rażąco odmienne konsekwencje. W skrajnych przypadkach rozbieżność ta rozciąga się od całkowitego odstąpienia od orzekania na podstawie przepisów kodeksu karnego, aż do kary 30 lat pozbawienia wolności.

Rozgraniczenie zachowań właściwych i niewłaściwych jest nieodzownie związane z rozróżnieniem dobra od zła. Obydwa te pojęcia, choć na gruncie filozoficznym doczekały się licznych opracowań, nie mogą zostać w pełni przetransponowane na grunt rozważań prawnych. Czym innym jest bowiem rozróżnienie czynów zgodnych i niezgodnych z prawem, a czym innym – czynów dobrych i złych. Prowadzi to do konkluzji, że prawo i moralność nie mogą być ze sobą utożsamiane[33]. Za prawdziwością tego twierdzenia przemawia fakt, iż polskiej jurysprudencji znane są zachowania niemoralne, które nie pozostają w sprzeczności z polskim prawem karnym[34]. Analogicznie można sobie wyobrazić takie zachowanie, które znajduje uzasadnienie na gruncie rozważań etycznych, jednocześnie pozostając w sprzeczności z normami prawa karnego.

Obniżanie granicy wieku odpowiedzialności karnej nieletnich w pewnym zakresie związane jest ze zjawiskiem populizmu penalnego[35]. Sprawy, w których sprawca nie ukończył 15. roku życia, mają charakter incydentalny, jednak ze względu na szokujący charakter takich czynów, zyskują one rozgłos medialny, który rozpala publiczną debatę nad granicami odpowiedzialności karnej nieletnich[36]. Uczestnicy tej debaty często są zwolennikami radykalizacji przepisów, zarówno w kwestii obniżenia granicy wieku, jak i w zakresie zaostrzenia sankcji kryminalnej, jakiej może zostać poddany nieletni sprawca przestępstwa[37]. Racjonalny ustawodawca powinien

33 Mieczysław Michalik, „Moralność a prawo – przegląd typowych ujęć relacji" *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*, nr 2 (2005): 384.

34 Włodzimierz Wróbel, Andrzej Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna* (Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2014), 330.

35 Rafał Fic, „Populizm penalny a zmniejszenie represyjności prawa karnego – uwagi na tle art. 25 § 2a i 3 k.k." *Przegląd Prawa i Administracji*, nr 134 (2023): 147, za: Wojciech Zalewski, „Populizm penalny – próba zdefiniowania zjawiska", [w:] *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce. Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Prawa Karnego*, red. Zofia Sienkiewicz, Rajnhard Kokot (Wrocław: Kolonia Limited, 2009), 31–32.

36 Jakub Stępień, „Populizm penalny. Definicja, przejawy, ocena" *Przegląd Legislacyjny*, nr 3 (2022): 103–104.

37 Warto zauważyć, że zjawisko to jest szczególnie widoczne w internecie, gdzie radykalne treści zyskują znaczne poparcie odbiorców. Jedną z przyczyn takiego stanu

jednak mieć na względzie to, że wysokość kary powyżej pewnej granicy nie realizuje już ani funkcji prewencyjnej ogólnej, ani funkcji resocjalizacyjnej[38]. Kara nazbyt wysoka pełni bowiem funkcję izolacyjną, mającą na celu odseparowanie sprawców szczególnie społecznie szkodliwych przestępstw od społeczeństwa[39]. Wraz ze wzrostem długości kary maleje więc jej funkcja resocjalizacyjna, gdyż sprawca nazbyt długo odseparowany od społeczeństwa zatraca umiejętność właściwego odnajdywania się w strukturach społecznych odmiennych od środowiska więziennego.

Zasada ta, dotycząca w znacznej mierze osób pełnoletnich, niesie dalece bardziej szkodliwe skutki w stosunku do osób, których rozwój psychiczny nie pozwala na w pełni dojrzałe postrzeganie otaczającej ich rzeczywistości. Aby przeciwdziałać negatywnym skutkom wykonania kary wobec nieletniego sprawcy czynu zabronionego, polski ustawodawca sformułował szereg regulacji tworzących odrębne zasady prowadzenia postępowania w sprawach, w których sprawcą czynu karalnego jest osoba nieletnia, która ukończyła 13. rok życia. Przepisy zawarte w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – która zastąpiła ustawę z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich po 40 latach od jej uchwalenia – nie odnoszą się jednak do wysokości sankcji kryminalnej, lecz dążą do jasnego określenia roli wymiaru sprawiedliwości w procesie resocjalizacji nieletnich sprawców czynów zabronionych, określając sposób i warunki wykonania orzeczonej kary[40]. Karanie dla samego karania, a nie dla osiągnięcia celów na gruncie polityki kryminalnej, stanowi bowiem realizację odwetu na

rzeczy jest nieznajomość pełnej złożoności sprawy i wydawanie osądów na podstawie szczątkowych informacji prasowych, formułowanych tak, aby wzbudzać sensację lub kontrowersje. Powszechną praktyką jest wręcz dehumanizacja nieletnich sprawców szczególnie brutalnych przestępstw. Problem ten wymaga jednak szeroko zakrojonych badań kryminologicznych i medioznawczych.

38 Gabriela Staniszewska, „Wpływ wykonywania kary pozbawienia wolności na skuteczność procesów resocjalizacyjnych skazanego w świetle zmian kodeksu karnego z 1 października 2023 roku" *Paragraf*, nr 6 (2025): 18–19.

39 Tomasz Kalisz, Adam Kwieciński, „Cele izolacji penitencjarnej w perspektywie odrzucenia idei przymusowej resocjalizacji" *Przegląd Prawa i Administracji*, nr 95 (2013): 124–125.

40 Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. z 2022 r., poz. 1700 ze zm.); ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 969 ze zm.).

sprawcy, a nie kary jako sprawiedliwej odpłaty za zło, którego dopuścił się nieletni sprawca czynu zabronionego[41].

Wobec powyższych wątpliwości warto rozpatrywać jako realną alternatywę dla obecnych rozwiązań model ustanawiający stałą granicę odpowiedzialności karnej nieletnich, wraz z logicznie uzasadnionym i spójnym systemowo katalogiem czynów, których popełnienie będzie się obligatoryjnie wiązało z zastosowaniem wobec nieletniego polskiej ustawy karnej. Bezwzględna odpowiedzialność karna nieletniego musiałaby być jednak ograniczona jedynie do takich przestępstw, których ciężar gatunkowy oraz stopień społecznej szkodliwości znajdowałyby odzwierciedlenie w psychice sprawcy. Niemożliwe jest bowiem zupełne odstąpienie od ocennych przesłanek subiektywnych, takich jak: stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste. Niemniej, uwzględniając te czynniki, realne jest utworzenie katalogu czynów, w przypadku których istniałoby prawne domniemanie winy osoby, która ukończyła 15. rok życia. Rozwiązanie takie z powodzeniem funkcjonuje w polskim prawie karnym w stosunku do osób, które ukończyły 17. rok życia, wobec których domniemanie takie działa z mocy samej ustawy. Należy zatem uznać za słuszny postulat, że wtedy i tylko wtedy możliwe będzie uczynienie zadość postanowieniom art. 40 ust. 3 lit. a Konwencji o prawach dziecka oraz konstytucyjnej zasadzie określoności prawa karnego, kiedy nieletni sprawca czynu zabronionego będzie miał świadomość bezwzględnego podlegania przepisom ustawy karnej.

Bibliografia

Barczak-Oplustil Agnieszka, Mikołaj Małecki, Szymon Tarapata, Mikołaj Iwański, *Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*. Kraków: Krakowski Instytut Prawa Karnego Fundacja, 2022.

Bratsberg Bernt, Ole Rogeberg, „Flynn Effect and Its Reversal Are Both Environmentally Caused" *Proceedings of the National Academy of Sciences*, nr 26 (2018): 6674–6678.

Burdziak Konrad, „Art. 10 § 2 k.k. i art. 94 u.p.n. z perspektywy art. 40 ust. 3 Konwencji o prawach dziecka, czyli kilka słów na temat odpowiedzialności karnej nieletnich" *Probacja*, nr 2 (2019): 37–49.

41 Marek Mozgawa, [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2024), 448–449.

Czarnecka-Dzialuk Beata, Katarzyna Drapała, Anna Więcek-Durańska, „Odpowiedzialność nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem rodzinnym i przed sądem karnym" *Archiwum Kryminologii*, 34 (2012): 275–365.

Dąbrowski Jacek, Anna Walczak-Żochowska, „Komentarz do art. 10", [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. Ryszard Andrzej Stefański. Warszawa: C.H. Beck, 2023.

Fic Rafał, „Populizm penalny a zmniejszenie represyjności prawa karnego – uwagi na tle art. 25 § 2a i 3 k.k." *Przegląd Prawa i Administracji*, nr 134 (2023): 145–155.

Flynn James R., „The Mean IQ of Americans: Massive Gains 1932 to 1978" *Psychological Bulletin*, nr 1 (1984): 29–51.

Gołyszyn Miłosz, „Wybrane czynniki warunkujące kompetencje szkolne z perspektywy współczesnych neuronauk i nauk pedagogicznych" *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 2 (2019): 122–149.

Grześkowiak Alicja, „Odpowiedzialność karna nieletniego na podstawie kodeksu karnego" *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, nr 1 (2024): 147–169.

Gworys Grzegorz, „Celowość wprowadzenia odpowiedzialności karnej 14-latków" *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, nr 1 (2025): 39–60.

Jezusek Andrzej, „»Domniemanie winy« w prawie karnym materialnym a procesowe domniemanie niewinności" *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 2 (2016): 175–187.

Jurgielewicz-Delegacz Emilia, „Ewolucja odpowiedzialności nieletnich na przestrzeni lat" *Studia Prawnoustrojowe*, nr 44 (2019): 171–186.

Kalisz Tomasz, Adam Kwieciński, „Cele izolacji penitencjarnej w perspektywie odrzucenia idei przymusowej resocjalizacji" *Przegląd Prawa i Administracji*, nr 95 (2013): 117–129.

Kania Agnieszka Maria, „Zasada humanitaryzmu w kontekście unormowań prawnokarnych" *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, 26 (2010): 53–73.

Kil Jan, Jakub Szydło, „Neuroprawo a przypisanie winy sprawcy czynu zabronionego" *Roczniki Administracji i Prawa*, nr 1 (2022): 165–182.

Kilińska-Pękacz Agnieszka, „Prawo karne wobec dobrowolnej aktywności seksualnej małoletnich" *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania UKW*, nr 12 (2015): 81–92.

Koksanowicz Grzegorz, „Zasada określoności przepisów w procesie stanowienia prawa" *Studia Iuridica Lublinensia*, 22 (2014): 471–478.

Kulik Marek, „O odpowiedzialności nieletnich w warunkach określonych w art. 10 § 2 k.k. za różne postaci współdziałania przestępnego. Część pierwsza" *Studia Iuridica Lublinensia*, nr 2 (2018): 77–94.

Prawo karne materialne. Część ogólna, red. Marek Mozgawa. Warszawa: Wolters Kluwer, 2024.

Michalik Mieczysław, „Moralność a prawo – przegląd typowych ujęć relacji" *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*, nr 2 (2005): 377–388.

Mróz Teresa, „Wybrane problemy ochrony prawnej małoletnich konsumentów" *Gdańskie Studia Prawnicze*, 36 (2016): 295–306.

Nowicka-Skóra Anna, „Prawa dziecka niedostosowanego społecznie" *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 9 (2019): 3–17.

Pohl Łukasz, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2025.

Pohl Łukasz, „Ujęcie i wykładnia podstawy odpowiedzialności karnej nieletniego w polskim prawie karnym z perspektywy Konwencji o prawach dziecka" *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne*, nr 61 (2025): 307–319.

Prusek Michał, „W kwestii ujednolicenia granicy wieku odpowiedzialności karnej i górnej granicy wieku obrony obligatoryjnej" *Studia Prawnoustrojowe*, nr 61 (2023): 327–344.

Staniszewska Gabriela, „Wpływ wykonywania kary pozbawienia wolności na skuteczność procesów resocjalizacyjnych skazanego w świetle zmian kodeksu karnego z 1 października 2023 roku" *Paragraf*, nr 6 (2025): 17–29.

Stępień Jakub, „Populizm penalny. Definicja, przejawy, ocena" *Przegląd Legislacyjny*, nr 3 (2022): 94–119.

Szwejser Diana, „Granica ingerencji w strefę intymną osób poniżej 15. roku życia. Zgoda nieletniego poniżej 15. roku życia na obcowanie płciowe a sankcja z art. 200 § 1 kodeksu karnego" *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*, nr 85 (2018): 81–89.

Tsirigotis Konstantinos, Ewa Lewik-Tsirigotis, Bożena Baster, „Nieletni (jako) sprawca czynu zabronionego" *Pedagogika Rodziny*, nr 2 (2012): 73–92.

UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia, *Systematic Responses to Children under the Minimum Age of Criminal Responsibility who have been (Allegedly) Involved in Offending Behaviour in Europe and Central Asia. Guidance Note*. Geneva: UNICEF ECARO, 2022.

Więcek-Durańska Anna, „Odpowiedzialność nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem rodzinnym i przed sądem karnym – wybrane zagadnienia" *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne*, nr 16 (2013): 175–198.

Wójcik Dobrochna, Konrad Buczkowski, Jacek Czabański, Michał Jankowski, „Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych krajach" *Prawo w Działaniu*, nr 3 (2008): 187–240.

Wróbel Włodzimierz, Andrzej Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2014.

Zalewski Wojciech, „Populizm penalny – próba zdefiniowania zjawiska", [w:] *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce. Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Prawa Karnego*, red. Zofia Sienkiewicz, Rajnhard Kokot. 13–32. Wrocław: Kolonia Limited, 2009.

Ziobroń Agata, „Odpowiedzialność karna nieletnich w kontekście neuroprawa (neurolaw) – zagadnienia wybrane" *Acta Iuridica Resoviensia*, nr 2 (2021): 241–250.

Zoll Andrzej, „Komentarz do art. 10”, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, *Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. Andrzej Zoll, wyd. 4. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.
For guidelines on the permitted uses refer to
https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode